

Особливості релігійних уявлень трипільських племен Пруто - Дністровського регіону

Релігійним уявленням трипільських племен, і загалом світогляду інших ранньоземлеробських етно-культурних спільностей Балкано - Карпатського ареалу, притаманні риси фетишизму, анімізму, магії, проте панівне становище належить культурі родючості. Ритуальні дієства виконувалися трипільцями біля домашніх вівтарів та у спеціальних святилищах, що були общинними культовими центрами. Останні відомі на різночасових поселеннях кукутентрипільської спільності - Сабатнівка II, Шкарівка, Кліщів, Раковець, Бринсени VIII, Гелесіть. Ще одне святилище (площадка №7) розкопане на поселенні кінця середнього етапу розвитку культури Коновка-Пущита, що належить до шпенешької локально-хронологічної групи. Поселення знаходиться між селами Коновка і Ленківці (Черновицька обл.) та займає схил мисоподібного виступу, що переходить у заплаву струмка і обмежений з обох боків балками. Геомагнітною розвідкою встановлені площа поселення (біля 12 га), кількість глинобитних жител (114), загальне планування (Шмагій, Рижов, Дудкін, 1985, с.42-52). За планом житла зовнішнього ряду розташовані у вигляді прямокутника-каре, що орієнтований з незначним відхиленням, за сторонами світу. Від зовнішнього ряду до центру житла розміщені радіально, так що внутрішній простір поселення розділяється на кілька секторів, в центрі яких розміщені 1-3 будівлі. Радіальні ряди, сходячись до центру, утворювали вільну від забудови площу у формі овалу, посеред якої і знаходилась площадка № 7. Можливо, деякі центральні площадки в секторах виконували функцію громадських будівель (Рижов, 1994, с.69-70). Схоже планування спостерігаємо на поселенні Главан I (Биябаев, 1992, с.101, 103). Як у Коновці, так і в Главані I простежуються в межах рядів певним чином згруповані кілька жител і господарські споруди, які в плані створювали замкнений простір-подвір'я. Такі житлово-господарські комплекси могли бути зайняті малими парними сім'ями, тоді як сектори (ряди) з громадськими будівлями у центрі належали більш вищому ступеню общинної структури, а саме великій патріархальній сім'ї (Маркевич, 1981, с.151).

Площадка №7 мала в плані прямокутну форму (16 x 9 м) і була орієнтована з північного заходу на південний схід. Рештки будівлі складались з трьох шарів обпаленої глини. В нижній частині глиняної обмазки фіксуються відбитки дерев'яних конструкцій. Площадку можна реконструювати як залишки наземного глинобитного будинку з легким перекриттям горища на жердинах, масивним глиняним настилом на дерев'яних плахах і горбилах, що кінцями опирались на довгі глинобитні стіни (другий поверх) та земляною підлогою

першого поверху, що була частково підмазана тонким шаром глини. На долівці будівлі були споруджені кілька спеціальних глиняних підвищень-вітарів. Перший вітар знаходився у південно-східній частині і мав у плані прямокутну форму (80 x 35 см) та висоту до 20 см. Його стінки добре заглажені, а поверхня прикрашена загнбленим, вірогідно спіральним, візерунком. На вітарі та поряд зконцентровані глиняні конуси-фішки (усього 49 шт.), серед яких деякі мали модельовані зооморфні (бички, барани, олень – 8 шт.) і антропоморфні (2 шт.) вершини. Поруч знайдені цілі та фрагментовані зооморфні фігурки (бички – 5 шт., кабан – 1 шт.), дві конічні миски, сфероконічна посудина та ціла мініатюрна посудинка. Крім того, у південно-східній частині зафіксовані розвали ще кількох столових посудин та тільки фрагментовані жіночі статуетки. Майже в центрі будівлі знайдено невелике глиняне округле підвищення, навколо якого були по колу згруповані 12 столових посудин – великі сфероконічні та біконічні посудини, кратери, амфори. В центрі групи знаходилась грушоподібна посудина з біхромним орнаментом, а поряд лежала фрагментована жіноча фігурка. У північно-західній частині зафіксовано два культові місця. Одне глиняне підвищення (висота – 20 см) у плані майже квадратної форми (90 x 80 см) з округлими кутами. На заглажених стінках та поверхні зберіглися сліди фарбування червоною вохрою. Тут же залягали розвали кратера, кубка, грушоподібної посудини, покривки, фрагментована міні-посудинка та уламок жіночої фігурки. У північному кутку площадки знаходився невисокий (7-10 см) вітар квадратної форми (60 x 60 см). З двох сторін вітаря знайдені дві цілі амфорки, а однієї з них були сховані два астрагали. Поряд зафіксовані перепалені ріжки косулі. З північної сторони вітаря стояли грушоподібна посудина, отвір якої закривала глиняна моделька житла, кубок, кратер, сфероконічна посудина, фрагменти жіночих статуеток. З цим же вітарем пов'язані також уламок сидячої антропоморфної фігурки, глиняна кулька та розвали п'ятих амфор та одного кубка.

Площалку №7 можна вважати общинним святилищем. На це вказує знаходження будівлі в центрі поселення; наявність вітарів; відсутність печі, вогнища; велика кількість предметів культового призначення; свідоме групування посуду у будівлі; малий відсоток кухонної кераміки; відсутність робочих місць; незвично мала кількість знарядь праці, кісток тварин, відходів виробництва, інших слідів господарювання. Планіграфічно святилище з Коновки ніби поділяється на дві частини – північно-східну, де знаходилась тільки зооморфна пластика (крім антропофішок) та південно-західну, де зафіксовані саме антропоморфні статуетки, проте ці, протилежні за культовим змістом частини, кожна із своїми вітарями, об'єднані спільним дахом. Привертають увагу специфічні конуси-фішки. Аналогії їм знаходимо на поселеннях Фрумушка А2, Трушешть, Друш I, Скинтя. Схожий тип пластики відомий і у балкано-карпатських культурах Вінча, Гумельница, Лендель. Коновські фішки розділяються на "опозиційні пари", серед яких простежується ієрархія, що

припускає реконструкцію солярних чоловічих та лунарних жіночих образів складної "космологічної" моделі світу давніх землеробів (Балабина, 1998, с. 165-168, 224-228).

Пластика та орнаментация посуду в загальних рисах відбиває уявлення трипільців про дуалістичний образ богині родючості - Великої Богині-Матері, а у вузькому розумінні - атрибути аграрного культу. Багатьма дослідниками вже відзначається взаємозв'язок у трипільському релігійному світогляді жіночого персонажу з образом змії, що входить до симантичного ряду місяць - вода та образом бика, що уособлює чоловічий початок і символ сонця (Бібіков, 1989, с.6-11; Рыбаков, 1960, с.24-46, 13-32; Мовша, 1980, с.185-198; Збеневич, 1991, с.20-34; Цвек, 1993, с.74-90; Маркевич, 1981, с.152-160; Dumitrescu, 1979, p.53, 54, 57-66).

За складом культових предметів коновське святилище дещо відрізняється від більш-менш усталеного, аграрного за характером, інвентаря інших трипільських святилищ. Значна кількість зооморфної пластики, серед якої виділяються фігурки диких тварин (кабан, олень, ведмідь), зооморфні фішки, ріжки косулі на вітарі, астрагали в посудині - все це пов'язується з мисливськими обрядами. З огляду на вказане, можна припустити, що святилище належало богині рослинності, диких тварин, мисливства - умовно "прото-Артеміді" (Даниленко, 1974, с.24). За міфологією богиня поховання Артеміда озброєна луком і її супроводжують зграї собак. Вона також пов'язана з образом ведмедиці та місячною символікою. З цього приводу показовими є розписи посудин, де зображені схематичні жіночі фігури з луком у руці та у масках з "ріжками" (Мовша, 1980, с.185-198; 1991, с.34-47). Відомі культові посудини з малюнками переважно диких тварин (Крутобородинці II, Варваровка VIII, XV, Жванець-Щовб, Бринзени III, Рашков XI, Костешти II, IV). В орнаментіці також поширені малюнки собак, часто поряд із зображеннями оленя, кози, напівмісяця, і кількісно такий декор переважав на кераміці західних поселень трипільської культури. На цих же пам'ятках частіше знаходять глиняні статуетки диких тварин, а поки що єдина фігурка ведмедиці походить саме з Коновського поселення (Балабина, 1998, с.138-140). Відома ще зооморфна посудина у вигляді ведмедиці з поселення Шипенці Б (Kandyba, 1937, s.147, foto 5a, 5b). Виходячи з бінарності первинних космогонічних образів можна припустити, що як і Велика Богиня-Матір, "прото-Артеміда" повинна була б мати "опозицію" в образі чоловічого божества - умовно "прото-Діоніса". В міфології це бог рослинності та виноградарства, що має фракійське або лідійсько-фрійське походження. Поряд з рослинною символікою Діонісу притаманні також образи ведмедиці, козла, бика. Символом Діоніса, як бога родючих сил, був фалос. Глиняні фалоси фіксуються лише на кукутєнських поселеннях. Не виключено, що глиняні конуси-фішки також є фалічними зображеннями. Можливе і інше трактування - "опозиційною" в парі до "прото-Артеміді" була богиня "прото-Геката", що мала хтоністичний характер, як посередниця з потойбічним світом,

покровителька мисливства, чабанства, чаклування. Її атрибути - зграя собак та змії. Гекату, як місячну богиню, вважали нічним корелятом Артеміди. Серед знахідок з Коновки чільне місце займає модель житла. Вона має округлу в плані верхню платформу з отвором у центрі, невисокі стінки, модельований поріг. Платформа опирається на пустотілу циліндричну ніжку. Ця модель майже аналогічна моделям на піддонах з поселення Гелешть-Недея. Припускається, що послідання платформ з піддонами вказують на зв'язок світу космічного (уранічного) зі світом підземним (хтоністичним), і у відносному розумінні вони є двома компонентами культу родючості (Сисоф, 1993, р.66).

Таким чином, у віруваннях трипільських племен Пруто-Дністровського регіону переплелися панівні аграрні культури з менш значущими скотарськими і мисливськими культурами. Останні, як рудимент, більше збереглися у релігійних уявленнях "західних" трипільців, тобто у населення материнської території спільності Кукутень-Трипілля, бо на інших землях поширення культури подібного явища ще не зафіксовано.

Література

- Балашова В.И. Фигури животных в пластике Кукутень-Триполье. - М., 1998. - 270 с.
 Бібіков С.М. Теріоморфні зображення в орнаменті Трипілля // Археологія. - 1989. - №2. - С.6-11.
 Даниленко В.Н. Энеолит Украины. - К., 1974. - 176 с.
 Збенювич В.Г. Дракон в изобразительной традиции культуры Кукутень-Триполье // Духовная культура древних обществ на территории Украины. - К., 1991. - С.20-34.
 Збенювич В.Г. Зооморфные мотивы в росписи керамики культуры Триполье-Кукутень // Археологія. - 1998. - №4. - С.64-78.
 Маркван В.И. Поднепритропольские племена Северной Молдавии. - Кишинев, 1981. - 190 с.
 Мовша Т.Г. Новые данные по иконографии трипольско-кукутеньских племен // Первобытная археология. Понски в находки. - К., 1980. - С.185-198.
 Мовша Т.Г. Антропоморфные сюжеты на керамике культур Трипольско-Кукутеньской общности // Духовная культура древних обществ на территории Украины. - К., 1991. - С.34-47.
 Рыбаков Б.А. Космогония и мифология земледельцев энеолита // СА. - 1960. - №1. - С.24-46; №2. - С.13-32.
 Цвек О.В. Релігійні уявлення поселення Трипілля // Археологія. - 1993. - №52. - С.74-90.
 Шмагій М.М., Рижов С.М., Дудкін В.П. Трипільське поселення Коновка в Середньому Подністров'ї // Археологія. - 1985. - Вып.52. - С.42-52.
 Сисоф Ш. Complexul ritual cușutenian de la Gheleşti, jud. Neamț // Studii și cercetări de istorie veche și arheologie. - 1993. - tomul 44, nr.1. - P.59-80.
 Dumitrescu VI. Arta culturii Cușuteni. - București, 1979. - 115 p.
 Kandyba O. Scipenitz. Kunst und Geräte eines neolithischen Dorfes. - Wien-Leipzig, 1937. - 156 s.

Peculiarities of religious ideology of Tripolian tribes of the Prut and Dniester region

Summary

The settlement of Tripol'ska culture Konovka-Putsyta (shypenets'ka local group; stage C I) had the form of rectangle-square in plan. In its center the community sanctuary was situated (ground № 7). It may be proved by such factors as the central localization, the presence of altars in the building, the absence of

the ovens or fire-places, great number of cult subjects; specially grouped pottery, the minimum quantity of the kitchen pottery, implements of work (agriculture), bones of animals. The sanctuary may be divided in two parts in plan (each one with its own altars) where anthropomorphic statuettes are concentrated in the first one, and zoomorphic figurines and clay cone-shaped "counters" with the modelled shaped tops are concentrated in the second one. The latest are divided into hierarchical "couples pair in opposition" zoomorphic plastic, among which the figurines of some wild animals (the bow, the bear, the deer) are singled out, the horns of the roe on the altar; astragals in the vessels are connected with the hunter's ceremonies. The Konovka sanctuary may have belonged to the Goddess of vegetation, wild animals, hunting - conditionally to "proto-Artemis". The model of the dwelling on the leg (the analogy to the models from the settlement of Gheleşti-Neđeya) may stay for connection of the Space world with the Undergrand world (chthonic), which are two components of the fertility cult. Proceeding from the "binarity" of cosmogonical images we may suggest, that the Goddess in opposition could be "proto-Hecate", who had the chthonic character, and was the mediator between the Real and other world, the patroness of the hunting, magic, shepherds and as the moon Goddess she was considered to be the of Artemise's correlate.

The tangle of the predominating agricultural and rudimentary hunting cults are vividly retraced in the religion of Tripolian tribes of the Prut and Dniester regions.